

“QIYOMAT”DA OBRAZLAR POETIKASI: QIYOS, TAHLIL, TALQIN

Shodiyona Abdugapparova
ToshDO‘TAU tayanch doktoranti

Annotatsiya Ushbu maqolada Chingiz Aytmatovning “Qiyomat” romanida bir qator obrazlarning qiyosiy jihatdan tahlilga tortilgan bo‘lib, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash oqibatida inson- tabiat-jamiat o‘rtasidagi muvozanatning buzilishi qiyomat darajasiga ko‘tarilishi obrazlar fojiali qismati fonida yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: “Qiyomat”, obraz, fojia, tipologik qator, inson-tabiat-jamiat, tahlil, qiyos, personaj.

Аннотация В данной статье приводится сравнительный анализ ряда образов в романе Чингиза Айтматова "Судный день" и раскрывается, что в результате борьбы между добром и злом нарушение равновесия между человеком, природой и обществом поднимается до уровня судного дня на фоне трагической судьбы образов.

Ключевые слова: «Судный день», образ, трагедия, типологический ряд, человек-природа-общество, анализ, сравнение, персонаж.

Abstract In this article, a comparative analysis of a number of characters in Chingiz Aitmatov's novel "Qiyomat" is carried out, and the violation of the balance between man-nature-society as a result of the struggle between good and evil is highlighted against the background of the tragic fate of the characters.

Keywords: “Doomsday”, image, tragedy, typological series, man-nature-society, analysis, comparison, character.

Jahon adabiyoti yangi asrga qadam qo‘yishi bilan badiiyat olamida inson ruhiyatini anglash, ma‘naviy dunyosini ochib berish, bashariyat uchun umumiy bo‘lgan dolzarb muammolarni qaysidir yo‘sinda yechimini topishga bo‘lgan intilishlar kuchaydi. Ayni shu intilishlarning in‘ikosi sifatida adabiyot namoyandalari tomonidan qator adabiy- badiiy asarlar yaratildi. Ana shunday badiiy yaratishlar sirasiga Chingiz Aytmatov asarlarini kiritishimiz mumkin. Adibning “Qiyomat” romani bugungi globallashuv zamonida insoniyatni ogohlikka da‘vat etuvchi hayqiriq sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

“Qiyomat” romanini o‘qigan har bir insonning ko‘z o‘ngida fojiali lahzalar qayta-qayta gavdalanadi: doim yuksak g‘oyaga intilayotgan Avdiyning o‘limi, jag‘laridek qudratli oq sochli Toshchaynarning o‘limi, Xanjardek ko‘k ko‘zli Akbaraning tinchimas qayg‘usi, qonga belangan go‘dak Kenjesh, baxtsiz Gulimxonning ayanchli faryodi.

Chingiz Aytmatov shunday degan edi: “Xorijdagi ko‘plab uchrashuvlarda menga savol berishadi: sotsialistik san’at va adabiyotda fojia bo‘lishi mumkinmi? Bu savolning o‘zida qandaydir shubha yashiringan. Aftidan, ular bizning adabiyotimiz tragediya janridan butunlay yiroq, qolaversa, bu haqda tushunchamiz ham yo‘q, deb o‘ylaydilar. Agar rostdan ham shunday bo‘lganida edi, fojeadan ajralganimiz adabiyot, badiiy adabiyot va san’atning eng bitmas-tuganmas manbasidan ajralish degani bo‘lar edi. Tragediya janri bizga begona emas... Tragediya yordamida hayotning serqirraligini, zamonaviyligimizning murakkab va mahobatli qirralarini ochib berishga harakat qilaman”³²⁰. Romanning falsafiy ma’nosi keng talqin qilish imkoniyatidan dalolat beradi, har bir tasvir va detallar ramziy bo‘lib, bir emas, ko‘p ma’nolarni o‘z ichiga oladi. Romanda bir qancha syujet va kompozitsion yo‘nalishlar mavjud: Avdiy Kallistratov, Bo‘ston Urkunchayevning shaxsiy taqdiri; xunta olomoni, giyohvandlar; Bo‘rilar oilasining taqdiri asarning mustaqil ko‘rinadigan qismlaridir. Biroq, shunga qaramay, ular bir-biriga bog‘langan holda, qo‘yilgan muammolarning umumiyliги bilan bir-biri bilan chambarchas bog‘lanib, ma’lum bir yaxlitlikni tashkil qiladi. Hech bo‘lmaganda shunday xarakterli tafsilot: roman qahramonlarining har biri o‘z hayotiy pozitsiyasiga ega, o‘z g‘oyasini amalga oshirishda g‘azablangan qat’iyatlilik, qahramon undan voz kechmaydi. Roman qahramonlari o‘z g‘oyasi uchun murosasiz, shafqatsiz kurash olib boradilar. Avdiy Kallistratov va narkomanlar, ”xunta”, Iso va Pontiy Pilat, oltinchi va yettinchi, Bo‘ston Urkunchayev va Bozorbay Qo‘chqorboyevlarning hayoti va xatti-harakatlariga qarashlar murosasiz. Ularning g‘oyalari va hayotiy tushunchalarining bir-biriga to‘g‘ri kelmasligi to‘qnashuvlar manbai, hatto o‘lim oldida ham iroda, qat’iyat va bag‘rikenglik sinovidir.

Avdiy Kallistratov xristian dinining vakili. Unga jamiyatga integratsiyalashuvi qiyin, chunki u ikkita bir-birini istisno qiluvchi dunyoqarash: din va ilmiy ateizm changalida. Bir tomondan, u Qodir Tangrining yangi shakli g‘oyasiga qo‘rqinchli yorqin umidini yo‘qotmaydi, u o‘z g‘oyasining timsoliga ishonadi. Ammo boshqa tomondan, u diniy jihatdan passiv emas va harakat qiladi jamiyatni salbiy hodisalardan tozalash uchun faol kurashchi sifatida to‘g‘ri yo‘lga olib borishga qodir. Avdiy Markaziy Osiyoga maxsus sayohat qiladi. Grishan boshchiligidagi giyohvandlar bilan yuzma-yuz kelib, bu og‘ir xastalikni davolash butunlay inson ongi va irodasiga bog‘liqligini so‘z bilan va amalda isbotlashga harakat qiladi va Lyonka va Petruxani bunga ishontirishga harakat qiladi. Yuk poyezdidagi sahnada Grishan va Avdining qarashlari ochiq sinovdan o‘tkaziladi. O‘limga mahkum bo‘lgan Avdiy o‘z fikriga sodiq qoladi.

Taqdir Avdiyni Ober-Kandalov boshchiligidagi “xunta” orqali yana bir katta sinovdan o‘tkazdi. Mo‘yunqum sayg‘oqlarini o‘ylamay yo‘q qilayotgan “xunta” vakillari bilan bahslashib, ularning jinoiy vahshiyliklariga qarshi chiqqani uchun uni cho‘l dashtidagi saksovul daraxtiga bog‘lab, xochga mixlashdi. Romanda hayot qanday voqea-

³²⁰ Айтматов Ч. Желая, чтобы вы стали учеными в науке // Ленинчил жаш. 212 1986. – 25 февр. на кирг. яз.

hodisalar uyg‘unligida tasvirlangan. Avdiyga, uning taqdiri "Olti va yettinchi" balladasi g‘oyasi bilan birga ekanligini payqash mumkin. Avdiy bilan Grishan, Avdiy bilan Ober-Kandalov, Iso va Pontiy Pilat o‘rtasidagi polemik dialoglarning mohiyati haqiqat masalasidir.

Romanning har bir qahramoni ongida oliy zot obrazi yashaydi. Bo‘ston Urkunchayev Avdiynikidan butunlay boshqacha sharoit va sharoitga joylashtirilgan. Ammo prinsiplarga o‘sha murosasiz sodiqlik uni fojiali o‘limga olib keladi, xuddi gruzin balladasidan yettinchi Iso Kallistratovning o‘limiga olib keladi. Bo‘ston Urkunchayev kommunist. U o‘zining g‘oyaviyligi, maqsadga muvofiqligi, axloqiy pokligi bilan Duyshen, Edigeylarning yorqin obrazlariga o‘xshab ketadi. Yozuvchi ushbu qahramonlar turkumida yangi jamiyat qurilishida ishonchli, faol ishtirok etayotgan, fidokorona mehnati bilan o‘zini ulug‘lagan insonlar obrazini aks ettiradi. Ular to‘siqlarni, qiyinchiliklarni yengish qobiliyati, adolat, vijdon, insoniylik, saxovat, qat’iyat, bir so‘z bilan aytganda, ichki dunyosi bilan bir-biriga yaqin. Va shunga qaramay, bu qahramonlar bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Bozorboy esa nafaqat Bo‘stonning ishiga, balki oilasiga ham havas qiladi, Ernazarning bevasi go‘zal Gulimxon Bo‘stonni tanlagani uchun ham undan nafratlanadi, hasad qiladi. Tursun Gulimxonga o‘xshamagani uchun ham hayotdan norozi. U esa tinmay xo‘rlagan, ayovsiz kaltaklagan Tursunning qadrini qayerdan bilsin?! Bo‘ston Bozorboyning bo‘ri bolalarini inidan o‘g‘irlaganidan xabar topib, o‘zi bilan yonma-yon turganini, nimadir yomonlikni sezganini eshitib, Gulimxon tun bo‘yi ko‘z qisib uxlamadi, Bozorbo‘y pinhona xursand bo‘ldi. Hatto xayollarida ham mag‘rur Boston uning oldiga iltimos bilan kelishini oldindan ko‘ra olmadi va fursatdan foydalanib, uni masxara qilishga qaror qildi. Bo‘ri bolalarining qaytishi uchun Bo‘ston Bozorboy qo‘ygan barcha shartlarni bajarishga tayyor edi, ammo xo‘rlikka chiday olmadi. Bu to‘qnashuv misolida ham Bo‘ston bilan Bozorboy shunchaki qarama-qarshilik emas, balki ezgulik va yomonlik, haqiqat va yolg‘on tarozilarida bir-birini to‘g‘rilab turishi ayon bo‘ladi. Qashshoq Bozorboyning g‘arazli harakati tufayli tug‘ilganidan tabiatga mehrli munosabatda bo‘lgan Bo‘ston Akbara va Toshchaynar bo‘rilarning murosasiz va ashaddiy dushmaniga aylandi. Odamga tinchlik va uyqu bermagan, hatto unga hujum qilishga shay turgan bo‘rilarning g‘azabi muqarrar ravishda qonli to‘qnashuvga olib keldi. Bu nozik hayvonlar yaxshilik va yomonlikka nozik munosabatda bo‘lishadi.

Bozorboy Bo‘stonning gapiga quloq solmadi, bo‘ri bolalarini iniga qaytarmadi. Odamlar bo‘rilarning baxtsizligiga javob bermadilar, bo‘rilar esa, Akbara va Toshchaynar bo‘ri bolalari yaqin joyda bo‘lsa-da, degan umidda Bo‘ston o‘rasini tark etishmaydi. O‘q ovozi, itlarning uvillashi ularni endi qo‘rqitmaydi. Bo‘rilarni tinchlantirishning yagona yo‘li bolalarni ularga qaytarish yoki ularni o‘ldirish ekanligini anglagan Bo‘ston muqarrar ravishda qurol oladi. O‘q erkak Toshchaynarga tegib, Akbar yolg‘iz qoladi. Hammasini yo‘qotib qo‘ygan Akbara esa jahli chiqmadi: go‘dak ruhi uni tinchlantirdi. U bo‘ri bolalarini eslab, Kenjashni erkalab, sutini ichib, onalik mehrini to‘kmoqchi bo‘ldi. Ammo

Bo‘ston jo‘natgan o‘q Akbaraning tanasini teshib o‘tganida, uning ichida yirtqich uyg‘onib ketdi va u bo‘ri bolalarining o‘limi uchun ham, tinimsiz Toshchaynardan ham, hayoti uchun ham qasos olib, inson bolasini ayamay qo‘ydi. Oxir-oqibat, o‘lim hayotdan ustun keldi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, roman bugungi kunda tabiat-jamiyat-inson-iymon o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning keskinlashuvi oqibatida iymon-e‘tiqod sustligi, ma‘naviy manqurtlik, giyohvandlik, tabiatga bo‘lgan mislsiz shafqatsizlik kabi yechimi kishini chuqur o‘yga toldiruvchi umumbashariy muammolarga bag‘ishlangan.

Asar ezgulik va yovuzlik, iymon- e‘tiqod, pok vijdon va vijdotsizlik kabi tuyg‘ularning azaliy kurashiga bag‘ishlanadi. Tabiat-jamiyat-inson o‘zrtasidagi munosabatlarning muvozanatdan chiqishi qiyomat darajasiga chiqishi asar qahramonlari Akbara, Toshchaynar va ularning zurriyotlari, Avdiy, giyoh yig‘uvchi yigitlar, Ober-Kandalov boshchiligidagi besh aroqxo‘r, Iso(masih), Bo‘ston, Bozorboyning turfa fojiali taqdirlarida bir-biriga paralell tarzda qiyosan ochib berilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Айтматов Ч. Желаю, чтобы вы стали учеными в науке // Ленинчил жаш. 212 1986. – 25 февр. на кирг. яз.
2. Aytmatov Ch. Qiyomat.”Qiyomat”.- T.: Yangi asr avlodi. 262.
3. I.G‘aniyev. “Qiyomat” romani – XX asr aybnomasi. O‘zbek adabiyoti. Ta’sir va tipologiya. – Toshkent, 2013.
4. A.Rashidov. Chingiz Aytmatov olami. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008